

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ, МОЛОДІ ТА СПОРТУ
УКРАЇНИ**

Одеський державний екологічний університет

Збірник методичних вказівок

до семінарських занять з дисципліни

**“ ЕКОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ РЕКРЕАЦІЙНО-ТУРИСТИЧНОЇ
ДІЯЛЬНОСТІ ”**

Спеціальність - „Екологія та охорона навколишнього середовища ”

Спеціалізація “Екологія рекреаційного та курортного господарства”

Одеса - 2011

Збірник методичних вказівок до семінарських занять з дисципліни
“ Екологічні аспекти рекреаційно-туристичної діяльності ”. Спеціальність
„ Екологія та охорона навколишнього середовища ”, спеціалізація “
Екологія рекреаційного та курортного господарства ” / Ільїна В.Г., –
Одеса: ОДЕКУ, 2011. – 45 с.

ЗМІСТ

1 ЗАГАЛЬНИЙ ЗМІСТ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ, ЇЇ МІСЦЕ ТА ЗНАЧЕННЯ.....	4
1.1 Зміст дисципліни.....	5
1.2 Складові дисципліни	7
1.3 Кваліфікаційні вимоги до знань та умінь майбутніх фахівців-екологів (знання, уміння).....	8
2 ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДЛЯ ПІДГОТОВКИ ДО СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ.....	8
3 ПЕРЕЛІК ТЕМ І ЗМІСТ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ.....	40
ПЕРЕЛІК ПОСИЛАНЬ	41

1 ЗАГАЛЬНИЙ ЗМІСТ НАВЧАЛЬНОЇ ДИСЦИПЛІНИ, ЇЇ МІСЦЕ ТА ЗНАЧЕННЯ

Вивчення курсу “Екологічні аспекти рекреаційно-туристичної діяльності” – необхідна ланка у процесі підготовки студентів за спеціальністю “Екологія, охорона навколишнього середовища та збалансоване природокористування”, спеціалізації “Екологія рекреаційного та курортного господарства”. Ця навчальна дисципліна належить до професійного циклу.

Навчальна дисципліна „Екологічні аспекти рекреаційно-туристичної діяльності” викладається у межах підготовки магістрів за спеціальністю 8.070801 „Екологія, охорона навколишнього середовища та збалансоване природокористування” напряму „Екологія”.

Метою вивчення дисципліни є засвоєння базових понять рекреаційно-туристичної діяльності, висвітлення її соціально-економічної сутності, значення для національної економіки України та окремих регіонів, вивчення теоретичних і практичних аспектів використання природно-ресурсного потенціалу територій і акваторій для еколого-туристичної діяльності, спрямованої на задоволення потреб суспільства у вигляді доквілля, на підвищення ефективності експлуатації природних ресурсів і умов (особливо об’єктів природно-заповідного фонду), на основі створення сучасної мережі екологічного туризму.

Завданнями, що мають бути вирішені у процесі викладання дисципліни, є :

- ознайомлення студентів з основною термінологією у галузі рекреаційно-туристичної діяльності;
- знання історії розвитку рекреації та туризму;
- засвоєння історії розвитку рекреації та туризму;
- засвоєння основних підходів до організації та державного регулювання рекреаційно-туристичної діяльності;
- опанування структурно-логічного зв’язку між даною дисципліною та іншими спеціальними дисциплінами;
- знання основних характеристик екологічного туризму;
- знання світових і державних еколого-туристичних ресурсів;
- знання негативних наслідків розвитку масового туризму;
- знання принципів організації еколого-туристичної діяльності.

Дисципліна „Екологічні аспекти рекреаційно-туристичної діяльності” повинна бути необхідною ланкою професійно-орієнтованого циклу у

процесі підготовки студентів-екологів за спеціалізацією „Екологія рекреаційного та курортного господарства”.

Навчальна дисципліна використовує майже всі інші дисципліни циклу професійної та практичної підготовки за напрямом екологія, а саме: моніторинг довкілля, економіка природокористування, екологія людини, екологічна експертиза, ландшафтна екологія, техноекологія, нормування антропогенного навантаження на природне середовище, екологія міських систем і т.п. В той же час існує велика кількість навчальних дисциплін, що забезпечують формування знань і умінь з конкретних модулів професійного спрямування, це: біологія, хімія, фізика, вища математика, метеорологія і кліматологія, гідрологія, ґрунтознавство, геологія з основами геоморфології, вступ до фаху і т.п.

Курс „Екологічні аспекти рекреаційно-туристичної діяльності” складається з декількох основних, відносно самостійних, але тісно пов’язаних між собою частин-модулів:

- основи рекреаційної діяльності ;
- пріоритетні напрями розвитку рекреаційної діяльності;
- основні характеристики і ресурси екологічного туризму;
- види, форми та принципи організації еколого-туристичної діяльності.

Увесь програмний курс розбито на окремі логічно пов’язані 4 модулі. Модулі з теоретичної частини включають декілька тем, які пов’язані між собою. На практичних заняттях проводяться семінари та усне опитування.

1.1 Зміст дисципліни

Модуль 1.

Основні поняття „Рекреація”, „Рекреаційні ресурси”, „Рекреаційна діяльність”. Рекреаційна діяльність як соціальне явище щодо відновлення життєдіяльних сил людини у відповідності з реальними можливостями суспільства у даний момент. Комплексність у викладенні спеціальних дисциплін, пов’язаних з рекреаційною діяльністю. Методичні аспекти оцінки рекреаційних ресурсів.

Нормативні показники рекреаційного навантаження для різних природних комплексів України. Модель рекреаційної освіти. Основа формування моделі рекреаційної освіти – концепція науки рекреалогії, як одної із складових науки про людину та її потреби. „Пороговий підхід” до визначення моделей рекреації. Структурні елементи узагальненої моделі рекреації: індивід – рекреант, рекреаційний простір, рекреаційний час, рекреаційні ресурси, економіка .

Критерії оцінки природних ресурсів при курортно-рекреаційному освоєнні територій. Найважливіші кліматичні показники та оцінка їх ролі при курортно-рекреаційному освоєнні територій.

Нормативні навчальні елементи: 1) Поняття „Стійкість природних комплексів до рекреаційних навантажень”, „Рекреаційна дегресія”, „Рекреаційне навантаження”, 2) Групи суспільних функцій рекреаційної діяльності: медико - біологічна, соціально-культурна і економічна. 3) Бальнеологічні фактори, ландшафтно-рослинні ресурси, гідрологічні умови, орфографія, ґрунти, інженерно-геологічні явища, санітарно-гігієнічна ситуація, естетичний фактор, які стимулюють або лімітують організацію рекреаційної діяльності. 4) Геліотерапія. Основний діючий фактор. Ультрафіолетова радіація (УФР), механізм впливу на організм людини. Види сонячних ванн, режими їх дозування. Протипоказання до застосування геліотерапії. 5) Аеротерапія, види. Фізіологічна дія. Дозування повітряних ванн. Медичні показання до використання повітряних ванн. 6) Таласотерапія, фізіологічна дія на організм людини. Механічний та хімічний вплив води на організм людини. Методика купань. Показання та протипоказання при морських купаннях.

Модуль 2.

Сучасний стан, проблеми збереження та перспективи розвитку оздоровчих і рекреаційних територій України. Головні проблеми збереження та раціонального використання територій оздоровчого та рекреаційного призначення, перспективи розвитку. Пріоритетні напрями розвитку оздоровчих і рекреаційних територій в Україні та заходи щодо збереження та подальшого раціонального освоєння оздоровчих і рекреаційних ресурсів. Основні напрями рішення екологічних проблем рекреаційних територій Одеського регіону. Проблема водних ресурсів – їх кількість, якість, забруднення, забезпеченість населення якісною питною водою.

Нормативні навчальні елементи: 1) Землі оздоровчого та рекреаційного значення, загальної місткості оздоровчих та рекреаційних закладів. 2) Стагнаційні явища (скорочення потоку відпочиваючих та коєчного санаторно-курортного фонду) та фактори, які їх обумовлюють: відсутність ринкового механізму. 3) Основні рекреаційні ресурси Одеського регіону, їх характеристика: клімат, мінеральні води, лікувальні грязі, морське узбережжя. 4) Вплив господарської діяльності на їх сучасний стан. 5) Кліматичні курорти, їх фактори. Класифікація та географія кліматичних курортів.

Модуль 3.

Виникнення й основні етапи еволюції екотуризму у світі. Передумови виникнення екотуризму. Розвиток масового туризму. Динамічний ріст

індустрії туризму й існуючі тенденції. Індустрія туризму, навколишнє середовище і суспільство. Огляд розвитку туризму у світі й в Україні. Світовий досвід розвитку екологічного туризму. Основні поняття екологічного туризму. Класифікація подорожей. Класифікація сучасного туризму. Екосистеми і ресурси екологічного туризму. Негативні наслідки розвитку екологічного туризму. Шляхи вирішення проблеми перенасичення.

Нормативні навчальні елементи: 1) Відпочинок, рекреація, туризм, екотуризм, екскурсії. 2) Принципи класифікації туризму. 3) Агротуризм і зелений туризм. 4) Екологічний туризм. 5) Бедвотчинг як масова форма екотуризму. 6) Ресурси екологічного туризму. 7) Водно-болотні угіддя міжнародного значення як ресурс екотуризму. 8) Етика й основні заповіді екотуризму, екологічна освіта й утворення, екологічні тропи, візит-центри. 9) Вплив екотуризму на рослинність, тварин. 10) Оцінка пропускнуго потенціалу, діяльності туроператорів.

Модуль 4.

Основи розвитку екологічного туризму в Україні. Організація екологічних турів. Розвиток екологічного туризму в Україні.

Нормативні навчальні елементи: 1) Передумови розвитку екологічного туризму в Україні. 2) Стратегічні основи розвитку екологічного туризму. 3) Державні інструменти стратегії розвитку туризму. 4) Існуючі і потенційні ринки. 5) Визначення цільових груп. 6) Передумови розвитку екотуризму в Україні. 7) Стратегічні основи розвитку екотуризму. 8) Наукове забезпечення розвитку екотуризму. 9) Удосконалювання системи підготовки кадрів для екотуризму. 10) Екотуризм - сприятлива можливість для Азово-Чорноморського регіону України.

1.2 Складові дисципліни

Дослідження змісту понять комплексу сучасних екологічних наук.

Здійснення аналізу відмінності у визначенні об'єкту та предмету вивчення у науках екологічного спрямування відповідно різним вимогам щодо визначення безпосередньо об'єкту та предмету.

Виконання творчих індивідуальних завдань за визначеними темами з використанням різноманітних наукових видань, підручників, довідників, енциклопедичних та картографічних видань.

1.3 Кваліфікаційні вимоги до знань та умінь майбутніх фахівців-екологів (знання, уміння)

В результаті вивчення навчальної дисципліни „ Екологічні аспекти рекреаційно-туристичної діяльності ” у майбутнього фахівця-еколога повинні бути сформовані наступні знання та уміння: 1) розуміння мети, задач вивчення навчальної дисципліни, знання програми дисципліни і вимоги до її засвоєння; 2) об’єкт, предмет, методи вивчення екологічних аспектів рекреаційно-туристичної діяльності; 3) Медико-біологічні аспекти рекреаційної діяльності; 4) Основні етапи становлення екотуризму; 5) Основні поняття рекреаційної географії; 6) Класифікаційні ознаки туризму; 7) Ресурси екологічного туризму; 8) Наслідки рекреаційно – туристичної діяльності; 9) Передумови для організації і виконання екотурів; 10) Основи розвитку екологічного туризму в Україні.

Нижче наведені дані про основні (базові) положення і поняття змістовних модулів. Більш детальна характеристика нормативних навчальних елементів наведена у багатьох підручників, навчальних посібниках, довідниках, енциклопедіях та інших джерелах інформації (див. список посилань), які частково узагальнені . Вказані джерела інформації можливо використовувати при підготовці до семінарських занять, а також при написанні контрольних робіт.

2 СТИСЛА ХАРАКТЕРИСТИКА ОСНОВНИХ НАВЧАЛЬНИХ ЕЛЕМЕНТІВ

Змістовний модуль 1

2.1 Основні поняття щодо рекреації, рекреаційної діяльності, рекреаційних ресурсів. Медико – біологічні аспекти рекреаційної діяльності.

Рекреація (від лат. recreatio – відновлення) — поняття, яке охоплює всі види відпочинку, у т.ч. санаторно-курортне лікування і туризм. Це по-перше, система заходів щодо поліпшення стану здоров’я практично здорових людей, тобто тих, у якого порушення стану здоров’я не досягли ступеня хвороби. Рекреацію у цьому розумінні можна розглядати як реабілітацію практично здорових людей. По-друге, як засіб поліпшення стану хворих людей за рахунок загальнооздоровчих дій, не спрямованих безпосередньо на лікування наявних захворювань чи ліквідацію пов’язаних з ними порушень здоров’я.

До рекреаційних ресурсів відносяться компоненти природного

середовища: клімат, ландшафт, поверхневі та підземні води, у т.ч. мінеральні, рослинність та ін., які використовуються для задоволення рекреаційних потреб — лікувально-оздоровчих, пізнавальних, спортивних.

Основні функції ТРС: соціальні, економічні та медико-біологічні.

Виходячи з цих міркувань, слід виділити чотири основних типи ТРС: лікувальний, оздоровчий, спортивний, пізнавальний. При першому типі ТРС здійснюється лікування за допомогою природних факторів: мінеральних вод (внутрішнє за зовнішнє використання), лікувальних грязей.

При другому та третьому типах ТРС використовуються загальнозміцнювальні заходи для здорових людей, які спрямовані на усунення стомлюваності, відновлення функцій важливіших систем організму у зв'язку зі стомлюваністю та підвищення їх працездатності.

Четвертий тип ТРС торкається, передусім, таких аспектів, які необхідні для пізнання нових явищ, нових процесів, котрі лежать в основі розвитку лікувально-оздоровчих та загальнозміцнювальних заходів, з однієї сторони, та розширення загального кругозору людей, підйому рівня їх культури та духовного багатства – з другої.

Кліматичні ресурси відпочинку (тривалість періодів комфортної та сприятливої радіації, тривалість купального сезону та ін.) при рекреаційному районуванні обов'язково приймаються до уваги і часто виступають як лімітуючі або як активні, що сприяють розвитку визначених видів відпочинку та туризму у різних районах у визначені сезони або на протязі всього року.

Важливе значення набуває клімат та мікроклімат, оскільки вони беруть участь у фізіологічних перетвореннях в організмі. Комфортні кліматичні умови можуть викликати сприятливі зміни в організмі. Дискомфортні умови можуть посилити напруженість важливіших функціональних систем і не тільки не сприяти відпочинку, а навпаки, викликати загострення захворювання, яке протікало в формі ремісії. Тому рекреаційна оцінка об'єкта повинна базуватися не тільки на аспектах клімату, але й реакції організму на вплив різних кліматичних факторів.

У теперішній час у рекреаційній географії визначились два великих наукових розділи: перший спрямовано на розкриття механізму дії природних факторів, які використовуються у лікувально-профілактичних цілях, другий забезпечує розробку територіальних рекреаційних систем, що використовуються з метою масового відпочинку та туризму.

Б.Б.Прохоров (1975) виділив чотири етапи при освоєнні нового економічного району.

I етап – отримання ресурсної інформації;

II етап – осередкове засвоєння території, створення транспортних комунікацій. III етап – повне освоєння території. Рішення задач

господарського будівництва нерідко призводить до руйнування природних комплексів. На другому та третьому етапі людина помітно втручається у розвиток ландшафтів, освоює території для будівництва об'єктів промислового та культурного значення, створює високомеханізовані сільськогосподарські підприємства.

IV етап – виконання накреслених планів промислового та сільськогосподарського розвитку, а також завершення об'єктів містобудівництва.

Змістовний модуль 2

2.2 Геліотерапія. Аеротерапія. Таласотерапія. Фізіологічна дія на організм людини.

Геліотерапія — застосування сонячного випромінювання з лікувальною та профілактичною метою, один з методів кліматотерапії. Основне завдання геліотерапії — ліквідувати ультрафіолетовий дефіцит і пов'язане з ним порушення мінерального обміну і проліферації сполучної тканини. Крім того, при сонячних опроміненнях в адекватних дозах підсилюється неспецифічний імунітет. Поліпшується функціонування серцево-судинної системи, нормалізується ліпідний обмін. Під впливом сонячних променів підвищується толерантність до токсичних і канцерогенних речовин. Відзначається десенсибілізуюча дія сонячного опромінювання.

При визначенні біодози, на основі якої розраховується лікувальна доза, ураховується час впливу прямого сонячного випромінювання на ізольовану невелику ділянку тіла, після якого настає легке почервоніння (еритема) шкіри. Лікувальна доза становить ? біодози, і дозування в лікувальних дозах виключає появу загальної еритеми. Звернено увагу на те, що почервоніння шкіри після впливу сонця — ознака передозування. Це, по суті, опік, чого допускати неможливо.

Сонячне випромінювання складається з постійно діючого „спокійного” випромінювання, яке включає інфрачервоні, світлові, ультрафіолетові хвилі, а також заряджені частинки (корпускуляри), що мають надвисоку енергію, а також додаткове випромінювання, яке виникає при появі на сонці активних областей (хромосферні спалахи, протуберанці, факели та ін.). Постійно діюче сонячне випромінювання не змінюється під час появи активних ділянок на сонці.

Потік (загальна кількість енергії), потужність (кількість енергії, що надходить в одиницю часу) і щільність (кількість енергії, що надходить в одиницю часу на одиницю площі) енергії сонячного випромінювання вимірюються у відповідних енергетичних одиницях. У системі SI енергія вимірюється в джоулях (Дж), потужність - у ватах (Вт = Дж/с), щільність

(інтенсивність) випромінювання - Вт/м².

У сонячному випромінюванні на поверхні Землі виділяють прямі, розсіяні і відбиті компоненти. Прямим називається випромінювання, що надходить безпосередньо від Сонця. Джерелом розсіяного випромінювання є небесне склепіння. Його виникнення зумовлене зміною ходу сонячних променів через розсіювання на неоднорідностях атмосфери. Відбите випромінювання виникає внаслідок відблиску сонячного випромінювання від різних предметів. Сума всіх цих видів випромінювання складає сумарне сонячне випромінювання.

Виявлено позитивний вплив УФ-опроміненнь на серцево-судинну систему. Після опромінення поступово знижується систолічний і діастолічний артеріальний тиск і може залишатися на цьому рівні протягом декількох днів. Знижується також рівень холестерину в плазмі крові.

Найбільш негативною дією УФ-опромінення (особливо УФ-В) на організм людини є індукція ним злоякісних пухлин шкіри — меланоми і рака шкіри, а також доброякісних і злоякісних пухлин кон'юнктиви ока — птеригії і рака ока.

Захисні та пристосувальні реакції організму при УФ-опроміненні зводяться до двох основних процесів: підвищенню вмісту меланіну в епідермісі (загар) і потовщенню рогового шару.

Інфрачервоне випромінювання, нагріваючи шкіру, викликає виділення базоактивних речовин і розширення кровоносних судин. Цим пояснюється рання (не ультрафіолетова) еритема, що виникає в перші хвилини сонячного опромінення. Але вона потенціює розвиток ультрафіолетової еритеми.

Видиме світло в короткохвильовій області (фіолет) схоже з УФ у створенні швидкого загару. Крім того, видиме світло від фіолетового до зеленого бере участь у так званій фотореактивації, активуючи фермент, що ліквідує ушкодження ДНК, які виникли під дією УФ-випромінювання.

Є два підходи до дозування УФ опромінення: біологічний і енергетичний. Біологічний спосіб більш адекватний, оскільки заснований на оцінці реакції на УФ опромінення конкретного організму. Енергетичні методи полягають у вимірюванні енергії УФ випромінювання спеціальним приладом з вираженням її в енергетичних одиницях.

Загальні принципи призначення сонячних опроміненнь здоровим людям полягають у наступному:

1) Не слід допускати сонячний опік навіть 1 -го ступеня (еритема). Усі фізіологічно позитивні ефекти сонячного опромінення можна одержати при опроміненні в суберитемних дозах. 2) Енергетичний еквівалент еритемної дози (біодози) істотно зростає в міру адаптації організму до сонячного опромінення. 3) Сонячне опромінення є не тільки

фотохімічною, але і тепловою процедурою, інтенсивність якої визначається РЕЕТ. Взаємодія теплового і фотохімічного ефектів сонячного опромінення підсилює їх загальний фізіологічний ефект. Тому режими сонячних опромінь визначаються не тільки біодозою, але й інтервалом РЕЕТ.

Геліотерапія показана при:

- усіх проявах гіповітамінозу D;
- ранах і виразках, що повільно гояться, переломах кісток з уповільненою консолидацією;
- хронічних захворюваннях опорно-рухового апарату, у тому числі при туберкульозі кісток і суглобів, при радикулітах;
- серцево-судинних захворюваннях: ішемічній хворобі серця, гіпертонічній хворобі (не вище II стадії, без схильності до судинних кризів, коронаросклерозу), недостатності мітрального клапану ревматичної етіології, міокардіодистрофії, при недостатності кровообігу не вище I ступеня;
- неспецифічних захворюваннях органів дихання у випадку незначних деструктивних змін у легенях без схильності до кровохаркання, у фазі ремісії або в'ялотекучого загострення, при легенево-серцевій недостатності не вище I ступеня;
- обмеженому, в'ялотекучому туберкульозі легень ;
- хронічних нефритах і недостатності нирок;
- ряді шкірних захворювань (підермії, деяких формах псоріазу й ін.);
- при деяких формах неврозів.

Геліотерапія протипоказана при:

- усіх захворюваннях у гострій стадії й у період загострення;
- кровотечах, виснаженні;
- злоякісних і доброякісних пухлинах;
- прогресуючих формах туберкульозу легень;
- вираженому атеросклерозі, стенокардії, гіпертонічній хворобі III стадії, недостатності кровообігу II-III ступеня;
- бронхіальній астмі з частими і важкими приступами;
- виражених порушеннях функції нервової системи, виражених органічних поразках центральної нервової системи (сирингомієлія, розсіяний склероз та ін.);
- захворюваннях крові, червоному вовчаку, малярії, тиреотоксикозі, підвищеній чутливості до сонячних променів (гематопорфірія й ін.).

Аеротерапія – використання впливу відкритого свіжого повітря у лікувальних та профілактичних цілях – є найважливішим методом кліматолікування, який можна застосовувати у будь-яких кліматичних районах у будь-яку пору року.

Аеротерапія є основою кліматолікування, складовою частиною санаторно- кліматичного режиму. Вплив свіжого повітря під час прогулянок, екскурсій, спортивних ігор є елементом аеротерапії, кліматичним фоном, на якому найбільш ефективно діють спеціальні види аеротерапії. До них належать: 1) тривале перебування (включно зі сном) на відкритих верандах, балконах, у спеціальних клімато-павільйонах (“верандне лікування”); 2) перебування (сон) на березі моря, під час якого на організм людини впливає морське повітря, насичене морськими солями, озоном, фітонцидами морських водоростей (морська аеротерапія); 3) повітряні ванни – дозований вплив свіжого повітря на організм повністю або частково оголеної людини.

Таласотерапія як один з методів кліматотерапії має різне тлумачення. У широкому розумінні таласотерапія включає використання з метою загартовування і лікування різних кліматичних, бальнеологічних і гідротерапевтичних факторів, зв’язаних з перебуванням у моря.

Фізіологічна дія морських купань на організм пов’язана з термічними, механічними і хімічними факторами.

Вода має набагато більшу теплопровідність і теплоємність, ніж повітря, а її температура в природних водоймах ніколи не досягає рівня індиферентної. Тому купання впливає на організм набагато сильніше від холододового навантаження та повітряних ванн.

Запитання для самоконтролю.

1. Поняття рекреації, рекреаційної діяльності, рекреаційних ресурсів.
2. Поняття про рекреаційні потреби.
3. Функції рекреаційної діяльності.
4. Територіально-рекреаційні системи, їх функції.
5. Основні типи територіально-рекреаційних систем.
6. Основні задачі рекреаційної географії.
7. Три аспекти оцінки природних умов (технологічний, психологічний та фізіологічний).
8. Роль природних факторів у медико- біологічних аспектах рекреаційної діяльності.
9. Основні етапи при медико-географічному прогнозуванні розвитку нового економічного району.
10. Геліотерапія. Основний діючий фактор.
11. Складові частини сонячного опромінювання.
12. Термічна дія сонячного випромінювання та фотохімічна дія сонячного випромінювання.
13. Позитивні та негативні сторони дії УФ-випромінювання на організм людини.

14. Аеротерапія, види. Медичні показання до використання повітряних ванн.

15. Таласотерапія, фізіологічна дія на організм людини. Методика купання, дозування. Показання та протипоказання при морських купаннях.

2.3 Основні положення закону України „про курорти” щодо зон санітарної охорони родовищ. Проблеми охорони водопунктів від виснаження та забруднення

Серед природних багатств країни особливе місце за своїм економічним та соціальним значенням займають природні лікувальні ресурси, на базі яких діє та успішно розвивається така важлива галузь сучасна система охорони здоров'я, як санаторно-курортна, а також розлив мінеральних вод у харчовій промисловості.

У 2000 році вступив в дію Закон України "Про курорти" [1]. Цей Закон визначає правові, організаційні, економічні та соціальні засади розвитку курортів в Україні.

Інформаційною базою для ефективного управління ПЛР, ведення статистики, підтримки інвестиційної політики повинен стати Державний кадастр природних лікувальних ресурсів (ДКПЛР), який фактично повинен вестись поруч з Державним кадастром природних територій курортів.

Для курортів, які використовують родовища корисних копалин, що належать до природних лікувальних ресурсів (підземні мінеральні води, лікувальні грязі тощо), встановлюються округи гірничо-санітарної охорони.

У разі використання пов'язаних між собою родовищ мінеральних вод, суміжних пляжів та інших природних лікувальних ресурсів декількома курортами для них може встановлюватись єдиний округ санітарної охорони.

Зовнішній контур округу санітарної охорони або гірничо-санітарної охорони співпадає з межею курорту.

Округ санітарної охорони поділяється на три зони:

перша зона (зона суворого режиму);

друга зона (зона обмежень);

третья зона (зона спостережень).

Перша зона (зона суворого режиму) охоплює територію межі, на поверхню якої виходять мінеральні води та на якій розташовані родовища лікувальних грязей, мінеральні озера, лимани, вода яких використовується для лікування, пляжі, а також прибережну смугу моря і територію, прилеглу до пляжів, завширшки не менш як 100 метрів.

На території першої зони (зони суворого режиму) дозволяється провадити діяльність, пов'язану з використанням природних лікувальних факторів, на підставі науково обґрунтованих висновків і результатів державної санітарно-гігієнічної та екологічно експертизи виконувати берегоукріплювальні, протизсувні, протиобвальні, протикарстові та протиерозійні роботи, будувати хвилеломи, буни та інші гідротехнічні споруди, а також влаштовувати причали.

Друга зона (зона обмежень) охоплює територію, з якої здійснюється стік поверхневих і ґрунтових вод до місця виходу на поверхню мінеральних вод і до родовища лікувальних грязей, мінеральних озер та лиманів, місць неглибокої від поверхні землі циркуляції мінеральних та прісних вод, які формують мінеральні джерела; природні та штучні сховища мінеральних вод і лікувальних грязей; територію, на якій знаходяться санаторно-курортні заклади та заклади відпочинку і яка призначена для будівництва таких закладів; парки, ліси та інші зелені насадження, використання яких без дотримання вимог природоохоронного законодавства та правил, передбачених для округу санітарної охорони курорту, може призвести до погіршення природних якостей і лікувальних факторів курорту.

Третя зона (зона спостережень) охоплює всю сферу споживання і формування гідромінеральних ресурсів, лісові насадження навколо курорту, а також території, народногосподарське використання яких без дотримання встановлених для округу санітарної охорони курорту правил може несприятливо впливати на гідрогеологічний режим родовищ мінеральних вод і лікувальних грязей, на санітарні та ландшафтно-кліматичні умови курорту.

На території третьої зони (зони спостережень) забороняється:

будівництво підприємств, установ і організацій, діяльність яких може негативно впливати на кліматичні умови, стан повітря, ґрунту та води курорту;

спуск на рельєф неочищених стічних, промислових та господарсько-фекальних вод, проведення вирубок зелених насаджень (крім санітарних рубок).

Третя зона (зона спостережень) є одночасно межею округу і на її території дозволяється проведення всіх видів робіт, які не впливатимуть негативно та не погіршуватимуть лікувальних факторів і санітарно-гігієнічних умов курорту.

Запитання й завдання для самоконтролю:

1. Документ, в якому вперше пропонується установлення округу гірничо-санітарної охорони.
2. Зміст Розділу VI Закону України „Про курорти”.
3. Порядок встановлення меж та режиму округів і зон санітарної (гірничо-санітарної) охорони курортів.
4. Основні положення ст. 31 Закону „Перша зона (зона суворого режиму)”.
5. Основні положення ст. 32 Закону „Друга зона (зона обмежень)”.
6. Основні положення Закону „Третя зона (зона спостережень)”.
7. Проблеми охорони водопунктів від виснаження та забруднення .

2.4 Рекреаційні ресурси та розвиток курортології в м. Одеса. Основні напрями рішення рекреаційних проблем.

Санаторно-курортне лікування та відпочинок є важливими складовими системи охорони здоров'я. Одеса займає одне з провідних місць у державі щодо наявності сприятливих природно-кліматичних умов, курортно-рекреаційних ресурсів. Присутність в регіоні поряд зі сприятливими кліматичними умовами таких курортно-рекреаційних ресурсів як море, мінеральні води і лікувальні грязі сприяли формуванню і розвитку великих курортів, які розташовані переважно на узбережжі моря і лиманів. Лікувальний профіль курортів міста, як і курортів Одеської області, – кліматобальнеогрязьовий.

Мінеральні природні води – природні підземні мінеральні води об'єктів (родовищ), що характеризуються певним та стабільним фізико-хімічним складом, вмістом біологічно активних компонентів та сполук відповідно до кондицій, установлених для кожного об'єкта (родовища), які використовуються без додаткової обробки, що може вплинути на хімічний склад та мікробіологічні властивості. При цьому в сферу практичного курортного використання залучаються як лікувально-столові води, так і води більш високої мінералізації, які застосовуються для бальнеологічних цілей, різні за хімічним складом і фізичними властивостями, що формуються у різних геологічних та гідрогеологічних умовах.

У гідрогеологічному відношенні Одеський регіон розташований у південній частині північного крила Причорноморського артезіанського басейну, великої і складної водоносної системи. Виявлені в межах півдня Одеського регіону гідрохімічні типи мінеральних вод обумовлені геологічною історією району, а саме численними трансгресіями і

регресіями теплового морського басейну.

Мінеральні води з відкладень більш древніх, ніж неогенові, мають високу мінералізацію і в натуральному виді можуть використовуватися тільки для зовнішніх процедур. Так, санаторними закладами Одеської групи курортів як аналог морських вод використовуються напірні слаботермальні ($T\ 20-22\ ^\circ\text{C}$) хлоридні натрієві води високої мінералізації ($12-14\ \text{г/дм}^3$), які добуваються з товщі пісків палеогенових відкладень, що залягають в інтервалі глибин 280-400 м.

Кліматичні особливості морського узбережжя, можливість широкого використання морських купань, повітряних і сонячних ванн дозволяють виділити таласотерапію в особливий розділ кліматотерапії.

Запитання для самоконтролю.

1. Лікувальний профіль санаторно-курортних установ м.Одеси..
2. Одеські приморські курорти.
3. Характеристика клімату м.Одеса.
4. Грязьові лимани м.Одеса.
5. Характеристика морського узбережжя.
6. Роль мінеральних вод у розвитку курортно-рекреаційного господарства.

Змістовний модуль 3

2.5 Основні етапи становлення туризму та екотуризму.

Стабільний інтенсивний розвиток туристичної галузі можна пояснити двома основними причинами: соціальна - підвищення життєвих стандартів і збільшення часу для відпочинку працюючого населення; економічна – туризм є галуззю, в якій при відносно малих витратах можна отримати високі прибутки. Дуже важливі ресурси галузі – природні *екосистеми* (ЕС) як такі, що є теоретично невичерпними і безкоштовними, не потребують видобування, переробки тощо.

Екологічний туризм звичайно визначається як різновид туризму, що забезпечує мінімальний вплив людини на НПС, таке використання *природних ресурсів* (ПР) і *природних умов* (ПУ), що залишає стан довкілля в незміненому стані для майбутніх поколінь.

Основою розвитку екологічного туризму, як і в інших країнах, може служити розвинена мережа унікальних природних ландшафтів і територій і об'єктів *природно-заповідного фонду* (ПЗФ).

У сфері туризму лідирують країни Західної Європи, такі як Франція, де чисельність іноземних туристів склала в 1999 р. 71,4 млн. чол., Іспанія - 52 млн. чол., Італія - 35,8 млн. чол.

З прийняттям у 1995 р. Закону України “Про туризм”, а також відповідних доповнень і змін до нього в 2003 р., вперше в історії України туризм розглядається одним із пріоритетних напрямків національної економіки і культури.

В даний час у світовому масштабі ця галузь туризму займає значну частку серед інших видів туризму – за різними оцінками – від 30 до 80%.

При розробці маршрутів ЕТ до уваги було узято все: мальовничі пейзажі, водоспади, печери, древні тропи індіанців, скупчення вигадливих каменів, пам'ятники старовини.

Практично у всіх державах розвинуеного туризму існує значна диференціація екологічних турів за рівнем комфортності, тривалості і т.д. Широко розвинені соціальні види туризму: сімейний туризм, туризм для дітей і підлітків, благодійні тури для інвалідів і дітей-сиріт.

Саме в зв'язку з уразливістю екотуристських ресурсів народилася всесвітньо-відома теза Е. Скотта: 1) не беріть із природи нічого, крім знятих *фотографій*; 2) не залишайте нічого, крім *слідів ніг*; 3) не убивайте нічого, крім *часу*.

Запитання для самоконтролю.

1. Коли і як почався розвиток масового туризму?
2. Які тенденції розвитку сучасного туризму?
3. Які передумови становлення екологічного туризму?
4. У чому полягає зв'язок між туризмом, суспільством і станом довкілля?

2.6 Основні поняття рекреаційної географії

Основні поняття у галузі ЕТ нерозривно пов'язані з понятійно-термінологічним апаратом рекреаційної географії. До фундаментальних понять рекреаційної географії насамперед, відносяться: вільний час, відпочинок, рекреація і туризм.

Вільний час - необхідна умова розвитку рекреаційного процесу. Вільний час - динамічна категорія, що носить риси визначеної епохи, класу і соціальної групи; він змінюється як у обсязі, так і за змістом. Причому, вільний час не можна ототожнювати з *позаробочим часом*, як це роблять деякі дослідники, він є тільки його частиною. Вільний час витрачається на відновлення і розвиток фізичних сил людини, а також для всебічного розвитку його духовних сил, для задоволення ряду соціальних потреб. Інакше кажучи, він витрачається на активну діяльність.

Розподіл вільного часу в залежності від характеру його використання на щоденний, щотижневий і щорічний є важливим у методичному відношенні, тому що є основою при вивченні структури відпочинку і використання вільного часу для рекреаційних цілей.

Використання вільного щоденного часу і повсякденна рекреація (відпочинок) безпосередньо пов'язані з житлом і міським середовищем, їхньою просторовою організацією. Щотижнева рекреація залежить від розміщення приміських рекреаційних об'єктів. Використання вільного щорічного часу пов'язано з розміщенням рекреаційних об'єктів, в основному курортного типу.

Можна виділити дві основні функції вільного часу: 1) функція відновлення сил людини, що поглинаються сферою праці й інших непорушних занять, і 2) функція духовного (культурного, ідейного, естетичного) і фізичного розвитку. Відновні функції (психофізіологічні) включають: харчування, сон, рух. Вони виконують функції простого відновлення психофізіологічних параметрів. Функції розвитку (духовно-інтелектуальні) включають: оздоровлення, пізнання, спілкування. Відомо, що *відпочинок* відновлює працездатність людини, знижує нервові і психічне збудження, а в людей фізичної праці - і фізичне напруження.

Діяльність людини під час відпочинку може бути класифікована таким чином: 1) діяльність, яка пов'язана з певним фізичним навантаженням (заняття спортом, прогулянки); 2) аматорські заняття - полювання, рибна ловля, збирання грибів і ягід, колекціонування і т. ін.; 3) прилучення до світу мистецтва; 4) пізнання світу дикої природи і щиросердечний відпочинок у НПС; 5) інтелектуальна діяльність (самоосвіта, читання літератури, газет, перегляд журналів, телепередач і ін.); 6) спілкування по інтересах за вільним вибором; 7) розваги, що носять або активний (ігри, танці), або пасивний (відвідування видовищ) характер; 8) подорожі заради задоволення.

Кращий відпочинок - не спокій, а змінення видів діяльності, уживання названих понять має визначений сенс.

Рекреація може бути *короткочасною* (з поверненням на нічліг у місця постійного проживання) і *тривалою* (понад одну добу, з нічлігом поза місцем постійного проживання).

Рекреаційна діяльність - діяльність людини у вільний час, яка здійснюється з метою відновлення фізичних і психічних сил, а також для його всебічного розвитку і така, що характеризується, у порівнянні з іншими напрямками діяльності, відносною розмаїтістю поведінки людей і самоцінністю її процесу. Рекреаційна діяльність здійснюється у вільний час, що складається з двох частин: 1) дозвілля або час для відпочинку і 2) час для більш піднесеної діяльності. За суспільною функцією і технологією у рекреаційній географії виділяють лікувальну, оздоровчу, спортивну,

пізнавальну та інші види рекреаційної діяльності. Сукупність явищ, пов'язаних з рекреаційною діяльністю, розглядається як *територіальна рекреаційна система* (TRC).

Умовою розвитку рекреації є наявність *рекреаційного потенціалу* (РП) – сукупність природних, культурно-історичних і соціально-економічних передумов для рекреаційної діяльності. Рекреаційна діяльність здійснюється на основі *рекреаційних ресурсів* (РР).

Рекреаційні ресурси – природно-антропогенні об'єкти (явища), які використовуються для оздоровлення, відпочинку і рекреації. Вони поділяються на три групи: 1) природні (клімат, рельєф, земельні і водні ресурси, рослинний і тваринний світи і т. ін.); 2) культурно-історичні (археологічні, архітектурні пам'ятки, етнографічні особливості території, фольклор, центри прикладного мистецтва тощо); 3) соціально-економічні (економіко-географічне положення, транспортна доступність території, рівень її економічного розвитку, сучасна і перспективна територіальна організація господарства, рівень забезпеченості обслуговування населення, структура населення, трудові ресурси, особливості розселення, рівень розвитку транспортної мережі і т. ін.).

За своїм змістом *тривала рекреація* збігається з таким ємним поняттям як туризм.

Туризм - (від фр. *tourisme* - прогулянка, подорож) - один зі способів проведення вільного часу поза постійним місцем проживання. Як правило, туризм - поняття більш вузьке, ніж відпочинок чи рекреація. У сучасній науковій літературі під терміном „туризм” прийнято розуміти сукупність відносин і явищ, що виникають у результаті подорожі і перебування людей поза своїм постійним місцем проживання, якщо перебування не перетворюється на тривале; чи проживання і тимчасове заняття заради заробітку.

Поняття „відпочиваючий” („*рекреант*”) більш широке, чим поняття „турист”, тому що перше включає і тих осіб, що вільний час проводять у будинку, а друге - усіх, хто використовує вільний час за межами постійного місця проживання. Рекреанти, що відвідують та чи іншу місцевість, населений пункт, але не залишаються там на нічліг, вважаються „*екскурсантами*”. Під екскурсією розуміється вилазка, поїздка, прогулянка, відвідування пам'ятників культури, музеїв, підприємств і т.д.; це форма і метод отримання знань.

Ресурси дикої природи - це властивості природного балансу, компонентів природного середовища (тварин, рослинності, ґрунтів, клімату, рельєфу і т. ін.), що формувалися без активного впливу людської діяльності. Головною цінністю цих ресурсів є природність.

ВТО визначила наступні задачі ЕТ: 1) підвищення інформованості державної влади, приватного сектора, цивільного суспільства і споживачів щодо потенціалу ЕТ у наступних областях: покращення охорони природної і культурної спадщини; підвищення рівня життя місцевих громад у сільських районах і в зонах, що примикають до охоронюваних територій; стимулювання пізнання і дбайливого відношення до природи, культури корінних народів і до біологічної і культурної розмаїтості; 2) сприяння сталому розвитку ЕТ як обов'язковій умові одержання позитивних вигод, очікуваних від цього виду діяльності; 3) поширення методів і прийомів планування, управління, регулювання і моніторингу ЕТ для забезпечення його довгострокової сталості; 4) сприяння поширенню позитивного досвіду в сфері ЕТ; 5) розширення можливостей для ефективного маркетингу і просування екотуристичних напрямків і продуктів на міжнародних ринках; 6) сприяння поширенню мінімальних стандартів якості, а також авторитетних і порівнянних систем сертифікації для постачальників екотуристичної продукції і послуг.

До основних принципів сталого розвитку туризму відносяться:

Екологічна сталість - сумісність розвитку зі збереженням біологічної розмаїтості, підтримкою екологічних процесів і відновленням ландшафтних і біологічних ресурсів.

Соціальна і культурна сталість - відповідність місцевої моралі, місцевої соціальної структури населення, сумісність розвитку зі збереженням культурних і людських цінностей, зміцненням місцевої самобутності, збільшенням суспільного контролю над якістю життєвого середовища.

Економічна сталість - економічна вигода селу, регіону шляхом створення робочих місць і відрахувань від туристичної діяльності.

Будучи найважливішим інструментом сталого розвитку, ЕТ дозволяє вирішити триєдину задачу: 1) збереження біологічної розмаїтості, особливо в охоронюваних ЕС планети; 2) сприяння сталому використанню біоресурсів, створенню робочих місць; 3) справедливий розподіл вигод від ЕТ органами місцевого управління і місцевим населенням, одержуючи їхню інформовану згоду і повну участь у плануванні і керуванні екотуристським бізнесом.

Однак, для забезпечення максимальних вигод від розвитку ЕТ, зведення до мінімуму негативних впливів на природні ЕС всі зацікавлені сторони повинні визначити основні умови і рекомендацій: 1) ЕТ повинен сприяти охороні і поліпшенню природних територій і СР прилеглих територій і угруповань; 2) ЕТ вимагає здійснення спеціальної політики, стратегій і програм для кожної країни, регіону і території; 3) вимагаються практичні й ефективні системи координації між усіма зацікавленими сторонами; 4) планування ЕТ повинне містити в собі чіткі критерії

територіального зонування, включаючи ЗТ, зони низького і середнього впливу; 5) фізичне планування і дизайн екотуристських об'єктів, повинні здійснюватися таким чином, щоб не допускати чи зводити до мінімуму будь-який негативний вплив на природне і культурне середовища; 6) транспортні засоби і комунікації, повинні мати низький рівень забруднення; 7) екотуристична діяльність на ЗТ повинна здійснюватися виключно відповідно до правил поведінки в таких районах; 8) слід передбачити стійке використання й організацію відвідувань; 9) варто установити належні юридичні й організаційні механізми; 10) впровадити організаційні, фінансові, податкові та інші механізми, що дозволять залишати значну частку доходів від ЕТ у відповідному місцевому співтоваристві направляти їх на природоохоронні цілі.

Запитання для самоконтролю.

1. Що таке вільний час і відпочинок?
2. Що таке рекреація, рекреаційна діяльність і рекреаційні ресурси?
3. Наведіть визначення поняття “туризм”.
4. Наведіть еволюцію визначення „екологічний туризм”.
5. Які принципи і специфічні особливості екотуризму?
7. Які ви знаєте принципи сталого розвитку туризму?

2.7 Класифікаційні ознаки туризму

За характером організації туризм підрозділяється на: а) *організований (плановий)*; б) *самодіяльний*; в) *неорганізований („дикий”)*.

Організовані туристи отримують тури по заздалегідь погоджених маршрутах, термінах перебування, обсягу наданих послуг через спеціальний туристський збутовий апарат.

Самодіяльні туристи працюють у контакті з туристськими організаціями. Цей контакт може виявлятися по-різному: у наданні туристськими організаціями консультацій по проведенню подорожі, видачі на прокат туристського спорядження, іноді доставці туристів до початку маршруту і т.д.

Неорганізовані („дикі”) туристи не пов'язані ніякими взаємними зобов'язаннями з різного роду посередниками - громадськими організаціями чи туристичними фірмами. Вони подорожують на принципах повної самодіяльності і самообслуговування.

Розрізняють *індивідуальний* і *груповий туризм*. Подорож однієї людини чи окремої родини (до п'яти чоловік, як правило) за власним планом - це індивідуальний туризм, подорож групи людей.

По ознакою рухливості туризм поділяється на *стаціонарний* і *кочовий*.

Туристи відвідують ті чи інші туристські центри, здійснюючі різні подорожі. Організаційними формами туризму є міжнародний і внутрішній туризм. До *міжнародного туризму* відносяться: *в'їзний туризм* - подорожі в межах України особи, що постійно не проживають на її території, і *виїзний туризм* - подорожі громадян України і особи, що постійно проживає на території України, в іншу країну. *Внутрішнім туризмом* є подорожі в межах території України громадян України і особи, які постійно проживають на її території.

Категорії туризму:

1. *Етнічний туризм* - це подорожі, здійснювані з метою вивчення культури і способів життя рідкісних чи екзотичних народностей. Вони складаються із відвідування помешкань, культових церемоній і можливої участі у релігійних ритуалах.

2. *Культурний туризм* - подорожі, здійснювані з метою вивчення, а якщо можливо, і участі в житті зникаючих племен. У цьому випадку туристський центр організує дегустацію блюд у сільських готелях, костюмовані фестивалі, фольклорні танці, демонстрацію предметів мистецтва і ремесла.

3. *Історичний туризм* - тури, що включають ознайомлення з визначними пам'ятками країн, музеями, соборами. Наприклад, він охоплює всесвітньо відомі історичні пам'ятники Рима, Єгипту чи Греції.

4. *Рекреаційний туризм* - це подорожі, організовані з метою відпочинку, тобто прийняття сонячних ванн, плавання, соціальних контактів в спокійній обстановці, участі у спортивних іграх. Такі зони відпочинку часто розташовуються біля моря, де є обладнані пляжі, береги, що поросли пальмами, чи на гірських схилах, вкритих снігом і т.д.

5. *Діловий туризм* - це подорожі, що починаються з метою участі в конгресах, зборах, семінарах і інших важливих заходах. Подорожі, виконувані з діловими цілями, можуть комбінуватися з іншими (приведеними вище) видами туризму.

6. *Екологічний туризм* залучає мандрівників у недоторкані, іноді віддалені місця світу. Він подібний до етнічного туризму, однак акцент тут робиться на визначні природні пам'ятки. Подорожі, здійснювані з метою „спілкування з природою”, в основному мають географічний характер.

Агротуризм (зелений туризм) набув у країнах Заходу чималу популярність. По-перше, жителі багатьох країн уже наситилися історичними пам'ятниками й екзотичними островами і стали звертати увагу на мальовничий сільський пейзаж у себе під боком. По-друге, турбота про здоров'я, що для багатьох є абсолютно пріоритетною, вимагає проводити за містом і уїк-енди, а щотижня за місто далеко не наїздишся.

Термін „екологічний туризм” виник як адекватна реакція на „неекологічність” традиційних форм експлуатації *оздоровчо-рекреаційного*

потенціалу (ОРП) різноманітних ЕС. У зв'язку з цим виникла ідея розвитку екологічно орієнтованих форм рекреаційно-туристичної і санаторно-курортної діяльності.

Сам термін „екологічний туризм” з'явився ще наприкінці 1970-х років у зв'язку зі зростаючими масштабами негативного впливу масового туризму на стан довкілля. Звично “екологічним” називають туризм, головним об'єктом якого є дика природа.

Одним з визначень ЕТ є: подорож у відносно недоторкані чи незабруднені території з метою вивчення, милування і насолоди пейзажем, його дикими рослинами і тваринами, пам'ятками природи і культури. Поряд з охороною біологічного різноманіття, наукових спостережень за станом довкілля, об'єкти ПЗФ характеризуються особливим режимом природокористування – “м'яким” по відношенню до природи і “жорстким” - до природокористувача.

Міжнародне товариство по ЕТ (США, Вермонт) визначає екотуризм, як відповідні подорожі в природні райони, що зберігають навколишнє середовище і підтримають якість життя місцевого населення [10].

У нашому розумінні, ЕТ - це культурний відпочинок на природі, що не наносить значимого збитку НПС, що дозволяє зберігати і відновлювати біологічну різноманітність і абіотичні умови існування сукупності живих організмів [12,13]. Таке визначення наближене до поняття „оздоровчого туризму”, а при орієнтації ЕТ на об'єкти ПЗФ передбачаються більш тверді правила поведінки в природних умовах.

Екотуризмом часто називають рекреаційну діяльність у межах територій (акваторій) і об'єктів ПЗФ. ЕТ характеризується орієнтацією на природні об'єкти, сталим природокористуванням, меншою ресурсо- та енергоємністю, безпосереднім впливом на соціально-економічний розвиток території. Головна мета ЕТ – це обмежена вимогами захисту довкілля рекреаційна діяльність.

ЕТ окреслює межі припустимих навантажень на НПС і комплексні шляхи подолання виникаючих об'єктивних лімітів в освоєнні ОРП.

ЕТ часто розглядається як альтернатива масовому туризму, тому на відміну від традиційного туризму він характеризується наступними основними ознаками: 1) наявністю унікальних природних визначних пам'яток, що виступають як головні об'єкти ЕТ; 2) використанням природного і культурного потенціалу території без виснажування на основі планового розвитку індустрії туризму; 3) порівняно низькою капітало-, матеріало- і енергоємністю; 4) організацією екологічної освіти і формуванням екологічного світогляду, що є однією з найважливіших задач

ЕТ; 5) сприянням соціально-економічному підйому окремих регіонів і цілих держав.

Усе різноманіття видів ЕТ можна розділити на два його основних типи:

- *ЕТ межах об'єктів ПЗФ*; розробка і проведення таких турів є класичним напрямком у ЕТ, цьому відповідають тури, що відносяться до ЕТ у вузькому значенні даного терміна, їх можна віднести до „австралійської” моделі ЕТ;

- *ЕТ поза об'єктами ПЗФ*; до цього типу турів можна віднести дуже широкий спектр видів екологічно орієнтованого туризму, починаючи від агротуризму і до круїзу на комфортабельному лайнері.

Як і інші групи турів, екологічні тури можна класифікувати за багатьма ознаками - за способом пересування, за складом учасників, за тривалістю, стосовно границь країни проживання туристів і т.д.

Найбільш істотними варто вважати дві ознаки:

- *основна мета туру* - за цією ознакою доцільно розрізняти наступні види екотурів: спостереження і вивчення „дикої” чи „окультуреної” природи з набуттям екологічних знань; відпочинок в оточенні природи з емоційними, естетичними цілями; лікування природними факторами; спортивні і пригодницькі цілі;

- *основний об'єкт*, що визначає зміст програми туру і почасти форму його організації, За цією ознакою розрізняються такі види екотурів: ботанічні, зоологічні, у тому числі *бедвотчинг* – спостереження за птахами, геологічні і тому подібні тури; еколого-етнографічні, археологічні, еколого-культурні тури; спелеологічні, водяні, гірські тури і т. ін.

До цієї категорії деякі фахівці відносять також агротури чи сільські „зелені” тури.

Спостереження птахів у природі - особлива форма дозвілля, що стала дуже популярною в другій половині ХХ ст. у всіх цивілізованих країнах і приносить їх громадянам величезне духовне задоволення, нові знання, враження. Шанувальників цього захоплення називають „*birdwatchers*” („бедвотчери”) - спостерігачі птахів.

Запитання для самоконтролю.

1. Які основні тлумачення термінів “туризм” і “турист”?
2. Які основні ознаки класифікації туризму?
3. Що таке агро туризм (зелений туризм)?
4. Які відомі вам трактування екологічного туризму?
5. Які основні типи і ознаки екотуризму?

6. Що таке “бедвотчинг”?

2.8 Ресурси екологічного туризму

Екологічний туризм, як галузь народного господарства має істотно виражену ресурсну орієнтацію, яка впливає на територіальну організацію туристичної діяльності, на формування нових туристських районів і їхню спеціалізацію. Ресурсами ЕТ, що забезпечують його головний принцип - прагнення до пізнання довкілля і його особливостей, є:

- *компоненти природи і територіально-природні комплекси* - геологічна побудова, літологічний склад порід, сучасні тектонічні і геологічні процеси, рельєф, клімат, водні об'єкти, флора і фауна, типові і унікальні ландшафти і ЕС, рідкісні природні об'єкти;

- *історико-архітектурні і археологічні об'єкти* - уся культурна і духовна спадщина регіону, місцевості, де історичні, археологічні, культурні пам'ятники знаходяться в безпосередньому територіальному зв'язку з природними ділянками.

Об'єктами першої групи в Україні можуть бути добре збережені типові зональні чи унікальні (азональні і інтразональні) природні ландшафти, що представляють пізнавальний інтерес. Цьому сприяє багатство природних умов країни, де представлені такі природні зони як: Полісся, лісостепова, степова, кілька варіантів висотної поясності в гірських системах Криму і Карпат.

Заповідні території (ЗТ) можуть стати найбільш важливою ланкою в розвитку ЕТ, оскільки мають до цього цілий ряд передумов: 1) розташовані в найбільш мальовничих і привабливих, цікавих з пізнавальної точки зору місцях; 2) володіють у якомусь ступені сформованою системою прийому й обслуговування туристських груп, наміченою і відпрацьованою системою туристських маршрутів, що визначилася практикою організації просвітительської роботи; 3) мають у своєму розпорядженні визначену інфраструктуру, забезпечити транспортом, персоналом і системами зв'язку; 4) усталене відношення у місцевого населення, яке вже склалося до конкретного природного резервату й існуючим на його території екологічним обмеженням на господарську діяльність.

Роль адміністрації ЗТ у сфері ЕТ повинна обмежуватися наступними базовими напрямками [19] .

1. Управління рекреаційними навантаженнями. Припустимі навантаження визначаються для кожної ЗТ (об'єкту) окремо відповідно до її природних і історико-культурних особливостей. основна мета зонування - визначення „екологічних коридорів”, по яких туристи зможуть досягти бажаної цілі чи інфраструктури природного або історико-культурного об'єкта.

2. *Планування, організація і контроль потоків туристів.* Планування має на меті визначення оптимального числа відвідувачів на маршрутах і комплекс заходів для збільшення чи зменшення їхньої кількості на майбутній сезон. Організація потоку туристів полягає в створенні системи взаємин ЗТ і місцевих жителів.

3. *Організація обслуговування відвідувачів.* Процес роботи з відвідувачами ЗТ повинен ґрунтуватися на спроможності задовольняти їх потреби.

4. *Створення туристського продукту.* Туристський продукт створюється адміністрацією ЗТ разом із професійними туроператорами. Продукт повинен відповідати очікуванням споживачів, тобто бути орієнтований на них безпосередньо.

5. *Зміст туристської інфраструктури.* Керівництво ЗТ управляє процесами розвитку туристської інфраструктури шляхом участі на договірній основі в спільних проектах із суб'єктами, що хазяюють, організаціями і фізичними особами.

6. *Освіта населення.* Інструментом залучення місцевого населення до діяльності на ЗТ повинне стати процес екологічної освіти і виховання школярів і студентів, а також місцевого населення і органів місцевого самоврядування.

2.9 Екологічна освіта і виховання за допомогою еколого-туристичної діяльності

На території ЗТ, відкритих для ЕТ, задача екологічної освіти і виховання відноситься до розряду пріоритетних. Для цього на ЗТ створюється спеціальна інфраструктура, що складається з екологічних центрів (візит-центрів), екостежок і т.д. Для ЗТ екоцентри відіграють роль інформаційних вузлів, а екологічних стежок - інформаційних коридорів, об'єднаних у єдину інформаційну систему.

Головний екоцентр створюється при вході (в'їзді) на ЗТ, а невеликі, другорядні екоцентри можуть знаходитися на початку, наприкінці чи на перетинанні екостежок. Екоцентр організує походи (екскурсії) у межах ЗТ, займається інформаційним забезпеченням відвідувачів, готує виставки про природні і культурні ресурси, проводить фестивалі, ігри, вікторини і т. ін., створює музеї ЗТ, організує випуск, виготовлення і продаж рекламно-довідкових матеріалів (книги, листівки, карти-схеми, фотоальбоми й ін.) і атрибутів рекламно-комерційного характеру (значки, емблеми, майки, кепки, кухлі, місцеві сувеніри з назвою і символікою даної ЗТ), сприяючи зростанню популярності ЗТ.

Робота таких екоцентрів (візит-центрів) припускає використання наступних принципів подачі екологічної інформації [20]:

- *Принцип наочності - мотивації*. Інформація подається в наочному вигляді, зручному для огляду, і емоційно звернута до відвідувачів. Великі, природні об'єкти, що кидаються в очі і до яких можна доторкнутися, відразу попадають у поле зору відвідувачів.

- *Принцип стисло, зрозуміло подання інформації*. Показувати потрібно найістотніше, обсяг інформації бажано сильно обмежити, жодний з засобів інформації не можна перевантажувати. Так, довгі тексти відвідувачі просто не читають.

- *Принцип звертання до різних органів почуттів*. В інформаційному пункті відвідувач одержує інформацію за допомогою слуху, зору, дотику. Через них відбувається емоційне зворушення відвідувача. Це особливо важливо для природоохоронного розуміння. Варто також подумати про відвідування центрів фізично неповноцінними людьми, що не володіють повною мірою всіма органами почуттів, що пізнають природу за допомогою дотику чи слуху.

- *Принцип активації - активного пізнання*. Активність відвідувача необхідно розбудити. Він не тільки пасивно сприймає, але і сам утягується в усе те, що відбувається в центрі, він одержує задоволення від того, що відкриває сам для себе. Отже, супровідні тексти повинні не тільки давати описання, але і ставити питання. Засобами, націленими на активність відвідувачів, можуть бути: а) світлові картинки, які відвідувач може, граючись, розташувати певним чином; звуковий чи світловий сигнал вказує на те, чи правильно він це зробив; б) різні нескладні досліди; в) мікроскопи і бінокляри для простих досліджень; г) ігри, де відвідувач, натискаючи кнопку, імітує вторгнення в ЕС і потім наслідки цього вторгнення висвічуються на таблиці; д) настільні комп'ютери з програмами екологічних ігор; е) різні екологічні шаради, лото, вікторини.

- *Принцип вікового і соціального складу відвідувачів*. Устаткування центра розраховане на роботу з різними групами відвідувачів - від молодших школярів до фахівців в галузі екології і енвайронментології.

У цілому, візит-центри призначені для забезпечення привітного прийому туристів у екотуристичному районі, створення сприятливого враження за результатами екологічних екскурсій на турах і надання будь-якої природоохоронної й екологічної інформації, що цікавить туристів [21].

Найважливішою ланкою в інфраструктурі ЕТ, що безпосередньо забезпечує реалізацію його основних функцій, є спеціально обладнані екологічні маршрути - стежки. Головною умовою безперебійного функціонування стежки є її належне обладнання, що забезпечує

привабливість стежки, відмінність однієї стежки від іншої, доступність відвідувачів, інформативність.

Екостежини прокладаються в національних парках, біосферних заповідниках, регіональних ландшафтних парках, ландшафтних заказниках, по буферних зонах природних заповідників. Екологічна стежка як специфічна форма навчання і освіти має переваги: 1) інформація краще сприймається при відвідуванні дикої природи; 2) завдяки зоровому й емоційному сприйняттю людиною природи активізується набуття екологічних знань і навичок; 3) відкривається можливість залучення до природоохоронної діяльності великої кількості людей.

Слід розрізняти такі види екотурів: спостереження і вивчення „дикої” чи „окультуреної” природи з метою отримання екологічних познань, навичок та вмінь; відпочинок на природі з емоційними, естетичними цілями; лікування природними факторами; спортивні і пригодницькі заходи. Розрізняються такі види екотурів: ботанічні, зоологічні, геологічні, спелеологічні, еколого-етнографічні, археологічні, еколого-культурні, сільські („зелені”), водні, гірські та ін.

Екостежини розрізняються за довжиною маршруту, його тривалістю, труднощами проходження, наповненістю пропонованої інформації, за формою. Головним критерієм при організації екостежок і виборі маршруту є їх рекреаційно-естетична й інформаційна корисність. Конкретний вибір траси залежить від місцевих умов: типу ландшафту, рекреаційного навантаження, інфраструктури й ін. Обов'язкова наявність трьох головних складових екологічної тропи: привабливість, доступність і інформативність.

Привабливість стежки визначається красивим пейзажем, гармонічним поєднанням живої і неживої природи, розмаїтістю рослинного і тваринного світів, своєрідністю особливо привабливих об'єктів і природних явищ.

Доступність для відвідувачів - одна з головних вимог при організації стежки. Необхідно, щоб її початок знаходився поблизу входу в національний парк чи інший тип ЗТ. Сама траса не повинна бути дуже складною, оскільки це, в протилежному разі, погіршить сприйняття пейзажу.

Інформативність відрізняє екологічну стежку від звичайного туристського маршруту. Важливо, щоб стежка розкривала еколого-географічні проблеми і характер взаємодії людини і природи.

Запитання для самоконтролю.

1. Назвіть основні складові ресурсів екотуризму.
2. Які основні елементи включає європейська екологічна мережа?

3. Чому заповідні території включають найголовніші ресурси екотуризму?
4. Які ключові принципи покладено у розвиток екотуризму на заповідних природних територіях ?
5. У чому полягають основні етичні заповіді екотуризму?
6. Які існують принципи використання екоцентрів для екологічної освіти і виховання?
7. Які принципи покладено у використання екологічних стежин для екологічної освіти і виховання?

2.10 Наслідки рекреаційно – туристичної діяльності

Туризм і рекреація, як і інші види людської діяльності, спричиняють на стан довкілля певний вплив. Всі екологічні проблеми, спричинені туристичною діяльністю, можна умовно поділити на чотири групи: узбережні, сільські, міські і соціальні [24]. Оскільки усі види рекреаційно-туристичної діяльності пов'язані з використанням природно-ресурсного потенціалу, то до цих видів діяльності треба підходити з позицій оптимального природокористування – одержання максимально можливого економічного ефекту при мінімально можливому екологічному збитку.

Основними негативними наслідками масового туризму варто визнати: ослаблення частки біологічно активних територій за рахунок інтенсивної забудови і дорожнього будівництва; забруднення повітряного басейну і природних вод за рахунок підвищення інтенсивності руху транспорту; ерозія ґрунтів, порушення флори і фауни за рахунок зміни середовища існування і прямого впливу на рослини і тварин і т. ін.

У цілому, негативний вплив ЕТ і рекреації позначається на різних природних компонентах [25]: гірських породах, мінералах і викопних органічних залишках, ґрунтах, водних ресурсах, рослинності, тваринах, санітарному стані ділянок, естетичному стані ландшафту, культурному середовищі і т. ін.

Головний фактор впливу рекреантів, наприклад, на ліс, - просте ходіння по ньому. Трансформація природних біотопів під впливом рекреації одержала назву *рекреаційна дигресія*. Процес рекреаційної дигресії розбивається на ряд етапів, названих стадіями (Н.С. Казанська, Н.Н. Марфенин, 1977):

I стадія. Витоптуванні до 5%. Трав'яний покрив не порушений і відповідає типу лісу. Підстилку не порушено. Підлісок і памолодь не ушкоджені і відповідають умовам існування.

II стадія. Витоптування від 5 до 10%. Трав'яний покрив мало порушений. Ярусність покриву виражена. Підлісок і памолодь задовільні і

добрі. У деревостою переважають дерева доброго і задовільного стану (75-90%).

III стадія. Витоптування від 10 до 30%. Трав'яний покрив порушений, кількість лісових і лісолугових трав зменшилась. Присутні бур'янисті чи лугові трави, не характерні для умов місця виростання. Ярусність покриву ще зберігається, памолодь мало диференційована. Майже немає прорості корінних лісоутворюючих порід.

IV стадія. Витоптування від 30 до 60%. Трав'яний покрив деградує. Різко збільшується фітомаса і чисельність бур'янистих і лугових рослин. Підстилка перебуває в стадії руйнування. Спостерігається своєрідна структура у вигляді перемежування куртин підліску і памолоді, обмежених галявинами і стежинами.

V стадія. Витоптування більш 60%. Трав'яний покрив, характерний для даних умов мешкання, деградує. Застилання і фітомаса бур'янистих і лугових рослин набагато більші, ніж лісових, котрі зберігаються тільки в основинах стовбурів дерев. Підстилка - в стадії повного руйнування. Памолодь і підлісок майже цілком відсутні. Значно збільшена освітленість під покривом. Дорослі дерева, які збереглися - хворі або з механічними ушкодженнями, в переважній більшості їх коріння оголене і виступає на поверхню ґрунту.

Таким чином, навіть просте перебування великої кількості людей у лісі приводить до деградації рослинних угруповань.

Вплив ЕТ на тварин буває дуже різним. Він може бути як прямим, безпосереднім, так і опосередкованим. Прямий вплив - це, наприклад, руйнування гнізд, вилов пташенят, загибель мурах під ногами пішоходів і колесами транспорту. До цієї ж категорії можна віднести і вплив фактора неспокою, коли присутність людини не дає можливості птахам підлетіти до гнізда аби нагодувати пташеня, чи коли постійна поява людей не дозволяє тваринам відпочивати і годуватися.

Опосередкований, непрямий вплив - це, насамперед, зміна тих біотопів, у яких живуть тварини. Коли, наприклад, ліс позбавляється підліску, різко міняється стан трав'яного ярусу, усихають дерева, усе це змінює середовище існування тварини, найчастіше роблячи його менш придатним для життя. Іншими формами непрямого впливу можуть бути змінення відносин конкурування, посилення чи ослаблення пресу хижаків і т.п.

Урізноманітненні і багатопланові форми і наслідки рекреаційного впливу на тварин. Характер і ступінь впливу залежить від часу (сезонності) проведення екотурів, кількості людей у екотурі, їхньої попередньої екологічної підготовки і т. д.

Найважливішими аспектами взаємин туризму і навколишнього середовища є: 1) велика кількість об'єктів НПС як факторів залучення

туристів; 2) туристські об'єкти й інфраструктура - складова частина „штучного” середовища; 3) розвиток туризму і використання регіону в туристських цілях можуть привести до впливу на НПС.

Позитивні соціоекономічні результати включають:

- економічні вигоди, що зазвичай є спонукальною складають для розвитку туризму;
- збереження культурної спадщини регіону ;
- відродження культурної самосвідомості місцевих жителів, які щодня виказують непідроблений інтерес до своєї культури і бажання прилучити до її досягнень туристів;
- взаємне культурне збагачення туристів і місцевих жителів.

Негативні соціоекономічні наслідки розвитку туризму можуть включати втрату потенційної економічної вигоди у випадку його безконтрольного і хаотичного розвитку, а також негативного настрою з боку місцевих жителів, якщо туристські об'єкти і служби контролюються і керуються власниками з боку.

Запитання для самоконтролю.

1. Назвіть негативні впливи розвитку екологічного туризму на стан довкілля?
2. У чому полягає негативний вплив еколого-туристичної діяльності на рослинний покрив ?
2. У чому полягає негативний вплив еколого-туристичної діяльності на тваринний світ ?
4. Які найважливіші аспекти взаємин туризму і навколишнього середовища?
5. Які існують специфічні міри контролю за процесами впливу на навколишнє середовище?

Змістовний модуль 4

2.11 Передумови для організації і виконання екотурів

Організація екотуру вимагає, насамперед, виявлення необхідних передумов для формування прийнятної і привабливої для туристів „продукту”. Ефективне і безпечне планування й еколого-туристське освоєння будь-якої території неможливе без докладної і достовірної інформації про найрізноманітніші характеристики зацікавленого регіону [27]:

- *Характеристика еколого-рекреаційних ресурсів:* наявність привабливих природних об'єктів, національних парків, заповідників, заказників, резерватів, пам'ятників природи, акваторій, ботанічних і зоологічних садів, природничоісторичних музеїв, палацово-паркових ансамблів, океанаріумів і т. ін.; наявність сприятливих біокліматичних умов, мінеральних вод, лікувальних грязей, лікувальних рослин, лісового мікроклімату й т. ін.; тваринного і рослинного світів, можливості рибної ловлі, наявність плодкових насаджень, ягід, горіхів, грибів.

- *Характеристика санітарно-епідеміологічної обстановки:* санітарно-гігієнічний стан атмосферного повітря, поверхневих і підземних вод, джерел питного водопостачання, ґрунтів і т.д.; відомості про природно-осередкові захворювання, ендемічні хвороби, про небезпечних для людини комах, ссавців, зміїв, отрутних риб, рослинах, грибах і ін.

- *Імовірність стихійних природних явищ:* раптових змін погоди, перепадів атмосферного тиску, магнітних бур, ураганів, смерчів, вивержень вулканів, землетрусів, повеней, лавин, селів, лісових пожеж тощо.

- *Наявність у регіоні і прилягаючих територіях факторів потенційної антропогенної небезпеки:* смітників, поховань побутових і промислових відходів; сільськогосподарських виробництв, що використовують пестициди, мінеральні і органічні добрива; тваринницьких господарств; промислових підприємств (хімічних, нафтохімічних, мікробіологічних, гірничодобувних і ін.); ТЕС, АЕС і ін.

- *Характеристика інфраструктури медичної і рятувальної служб:* наявність лікарень, травматологічних пунктів, спеціалізованих медичних установ; кваліфікація лікарів і середнього медичного персоналу; можливість надання екстреної медичної допомоги; наявність протипожежної, аварійно-рятувальної, пошуково-рятувальної, гірничорятувальної та інших служб.

- *Характеристика засобів здійснення туру:* якість і екологічність транспортних засобів, місць розміщення туристів (готелів, мотелів, кемпінгів, санаторіїв, пансіонатів, візит-центрів і ін.), продуктів харчування, наявність кваліфікованих гідів-екологів, провідників-натуралістів різної спеціалізації, перекладачів, фахівців-фотографів, інструкторів; можливість надання індивідуальних засобів пересування, устаткування і спорядження і т. ін.

Виявивши доступні еколого-туристські ресурси і оцінивши потенціал тих територій (об'єктів), які можна використовувати для формування різних варіантів еколого-туристського продукту, важливо визначити цільові групи, для яких ті або інші варіанти продукту виявляються найбільш привабливими.

Певно визначити такі групи, адекватні конкретному типу еколого-туристського продукту, можна після того, як про потенційних покупців зібрано досить різнобічні відомості. Як мінімум, повинні бути встановлені: 1) інтерес і загальне відношення клієнтів до екологічної проблематики, у тому числі розуміння ними суспільних екологічних потреб і обов'язків, а також їхня занепокоєність особистою екологічною безпекою; 2) готовність чи бажання брати участь у турах виключно екологічної орієнтації чи взагалі в природно-орієнтованих турах; 3) інформованість про ЕТ в цілому і про особливості тематики і програми передбачуваного туру; 4) схильність до активної діяльності, доречної і доступної у рамках туру і спрямованої на вирішення яких-небудь екологічних задач.

Показниками для засобів розміщення можуть бути: 1) забезпечення найбільш оперативного розміщення туристів у готелях, мотелях, кемпінгах, приватних квартирах, гостьових будинках і екоселах; 2) забезпечення організованим туристам не тільки найшвидшого розміщення в готелі, кемпінгу і т.д., але і надання їм саме того номера, що попередньо був виділений (проданий) туристу; 3) підтримка необхідної тиші і спокою в місцях розміщення, справної роботи всього устаткування номера, забезпечення рівня обслуговування, що відповідає вимогам категорії засобу розміщення, надання послуг щодо перенесення багажу по прибутті і виїзді туриста, постачанні його необхідною інформацією і т.д.; 4) установлення санітарно-гігієнічного порядку в засобі розміщення відповідно до високих сучасних вимог, що зазначені в характеристиці його категорії; 5) вимога необхідної кваліфікації, знання іноземних мов і високої особистої гігієни до обслуговуючого персоналу; 6) підтримка зовнішньої території й інтер'єра засобу розміщення в такому ж стані, у якому вони були здані в експлуатацію; 7) надання (безкоштовно чи за плату) широкого спектра додаткових туристських послуг, пов'язаних з перебуванням гостей (телефон, факс, пошта, e-mail); 8) створення умов для розваг з урахуванням національності, соціального стану й інших особливостей туриста; 9) забезпечення прання і прасування білизни, хімічного чищення одягу, придбання квитків на різні культурні і спортивні заходи, екскурсії і т.д.

Показниками для виміру якості обслуговування в діяльності сфери харчування можуть бути: 1) ступінь естетичного оформлення подаваних блюд, десертів, їхня температура, смакові якості; 2) розмаїтість асортименту кулінарної продукції, напоїв і інших товарів, які наявні в підприємстві громадського харчування відповідно до його типу, націненої категорією, особливостями його клієнтури; 3) швидкість обслуговування і люб'язність персоналу при зустрічі і проводах відвідувачів, швидкість надання меню для вибору клієнтом замовлення за своїм бажанням, уважність при прийомі доручення від відвідувача; 4) швидкість виконання

замовлення-доручення і метод оплати замовлення після того, як відвідувач поснідає, пообідає чи повечеряє; 5) обсяг обслуговування відвідувача під час споживання їжі: розливання офіціантом вина й інших напоїв в чарки і фужери (протягом усього обіду чи вечері, своєчасне звільнення столу від використаного посуду), дотримання офіціантами визначених правил етикету при обслуговуванні клієнтів за столом; 6) ступінь підтримки чистоти і затишку в залі, що відповідає вимогам культурної людини, включаючи періодичне провітрювання зали й інших допоміжних приміщень, задіяних в обслуговуванні клієнтів; 7) ступінь особистої гігієни, охайність, гарний зовнішній вигляд, культура поведження, обов'язкова наявність фірмового одягу, який би відповідав типу і категорії певного підприємства громадського харчування; 8) сервіровка справ і напоїв точно за розмірами, масою і складом, зазначеним у рахунку відповідно до діючих цін.

Показниками для виміру якості обслуговування в діяльності сфери харчування можуть бути: 1) ступінь естетичного оформлення подаваних блюд, десертів, їхня температура, смакові якості; 2) розмаїтість асортименту кулінарної продукції, напоїв і інших товарів, які наявні в підприємстві громадського харчування відповідно до його типу, націненої категорією, особливостями його клієнтури; 3) швидкість обслуговування і люб'язність персоналу при зустрічі і проводах відвідувачів, швидкість надання меню для вибору клієнтом замовлення за своїм бажанням, уважність при прийомі доручення від відвідувача; 4) швидкість виконання замовлення-доручення і метод оплати замовлення після того, як відвідувач поснідає, пообідає чи повечеряє; 5) обсяг обслуговування відвідувача під час споживання їжі: розливання офіціантом вина й інших напоїв в чарки і фужери (протягом усього обіду чи вечері, своєчасне звільнення столу від використаного посуду), дотримання офіціантами визначених правил етикету при обслуговуванні клієнтів за столом; 6) ступінь підтримки чистоти і затишку в залі, що відповідає вимогам культурної людини, включаючи періодичне провітрювання зали й інших допоміжних приміщень, задіяних в обслуговуванні клієнтів; 7) ступінь особистої гігієни, охайність, гарний зовнішній вигляд, культура поведження, обов'язкова наявність фірмового одягу, що би відповідало типу і категорії певного підприємства громадського харчування; 8) сервіровка справ і напоїв точно за розмірами, масою і складом, зазначеним у рахунку відповідно до діючих цін.

З метою збереження дикої природи, як основи розвитку ЕТ необхідно:

- здійснювати періодично (як мінімум раз на п'ять років) комплексне обстеження об'єктів ЕТ з метою визначення їхнього стану і розробки поточних і перспективних програм їхнього збереження;
- при розробці турів і формуванні потоків туристів враховувати припустимі навантаження на ЕС маршруту;
- використовувати при розробці екологічних маршрутів (турів) сучасні, “екологічно чисті” і ресурсозберігаючі технології в процесі будівництва й експлуатації інфраструктури туризму, транспортування й обслуговування туристів;
- розробити регламент припустимого відвідування для кожного об'єкта ЕТ - щоденну, щомісячну, щорічну кількість відвідувань з визначенням періодів повної заборони відвідувань, способи зручного підходу (під'їзду) до об'єкта;
- звернути особливу увагу на об'єкти ЕТ за межами ЗТ, оскільки саме вони в меншому ступені забезпечені охороною і крім ЕТ перевантажені й іншими формами господарського використання;
- забезпечити розосередження потоку туристів на ЗТ, що вже зараз має граничні показники рекреаційних навантажень;
- дотримувати природоохоронний режим при організації ЕТ на ЗТ. У межах державних національних природних парків, РЛП і біосферних заповідників організація маршрутів можлива на території зон рекреаційного використання за умови пересування по строго визначених пішохідних стежках;
- організувати видачу ліцензій на здійснення ЕТ тільки тим туристським фірмам і організаціям, які забезпечують повну схоронність довкілля і відсутність відходів після проходження маршруту;
- проводити спеціальні заходи щодо підвищення природної стійкості і рекреаційної ємності територій, що представляють інтерес для ЕТ: екологічна меліорація, садіння дерев і чагарників, організація екологічних стежок і видових майданчиків; участь у проектах відновлення екологічних функцій природних ЕС, порушених господарською діяльністю в минулому;
- сприяти поступовому згортанню екологічно небезпечних виробництв у районі об'єктів ЕТ;
- проводити моніторинг стану ресурсів ЕТ;
- проводити широку роз'яснювальну роботу про необхідність охорони природного і культурного середовища серед іноземних і вітчизняних туристів, а саме: звичаїв місцевого населення, його традицій, місцевих і священних місць і святинь, які повинні поважатися; їх художніх, археологічних і культурних цінностей, що повинні бути збережені; фауни, флори й інших ПР, що повинні бути захищені.

Запитання для самоконтролю.

1. Яка інформація необхідна для організації і здійснювання екотуру?
2. Які основні критерії визначення цільових груп?
3. Які показники якості туристських об'єктів?
4. Перелічить основні положення щодо захисту довкілля і культурно-історичних об'єктів під впливом туристської діяльності.

2.12 Основи розвитку екологічного туризму в Україні

29 квітня 2002 року Кабінету Міністрів України прийняв Постанову „Про державну програму розвитку туризму на 2002-2010 роки”.

Її виконання дасть змогу на державному рівні підійти до розв'язання важливої соціальної проблеми зайнятості населення України, забезпечить раціональне використання засобів рекреації, *екологічної культури туризму*, генерує піднесення іміджу України в світовому співтоваристві.

Сфера туризму підтримує майже 50 суміжних галузей і створює додаткові робочі місця. Один турист дає роботу 10 особам. Створення одного робочого місця в туризмі у 20 раз дешевше, аніж у промисловості. Тому туризм в Україні може поліпшити соціально-економічну ситуацію, може і мусить стати сферою реалізації ринкових механізмів, джерелом поповнення державного і місцевого бюджетів.

Україна має сприятливі природнокліматичні умови, багатий рослинний і тваринний світи, цілющі мінеральні джерела, лікувальні грязі, багату історико-культурну спадщину, людські й матеріальні ресурси. В Україні є понад 125 тис. пам'яток археології й архітектури, сотні музеїв. Майже 40% історичних цінностей зосереджено у західному регіоні України.

Клімат України носить перехідний характер від м'якого західної Європи до континентального східноєвропейських областей. Азовський баричний максимум приносить потік порівняно вологого повітря, а Азіатський антициклон - винятково сухий: узимку - холодний, а влітку - перегріте повітря з закаспійських пустель.

Річкова мережа України складається із 63119 річок, у т.ч. великих (площа водозбору 50 тис. км²) - 9, середніх (від 2 до 50 тис. км²) - 81, малих (менш як 2 тис. км²) - 63029. Загальна довжина складає 206,4 тис. км, із них 90% приходить на малі річки. Майже усі вони несуть у Чорне море воду, зібрану з усієї площі України і тільки 4% з них (найбільш західні) стікають у Балтійське море. Майже усі річкові басейни відносяться до міжнародних водних басейнів.

Водний фонд України включає 8073 озер і лиманів з загальною площею 4021,5 км². Кількість водосховищ з об'ємом води більше як

1 млн. м³ – 944. Незначну частку території країни займають болота, заболочені і перезволожені землі.

Майже усі існуючі регіональні структури ЕТ України в даний час формуються п'ятьома основними групами факторів: 1) розміщенням ЗТ, і у, першу чергу, заповідників, національних і регіональних ландшафтних парків; 2) розмаїтістю і привабливістю ЕС і ландшафтів регіонів, а також їх екологічною і біокліматичною сприятливістю; 3) віддаленістю від центрів розселення; 4) транспортною доступністю і інфраструктурною забезпеченістю; 5) популярністю регіонів і маршрутів; за цими параметрами істотно розрізняються групи регіонів (популярні у „самодіяльних” туристів) і регіони, відомі клієнтам через рекламу в мас-медіа.

Оцінюючи і зіставляючи внесок кожного з цих факторів у якість територій, пріоритетних для розвитку внутрішнього українського ЕТ, виділяють, наприклад, 7 регіонів України [30]: Карпатський, Придністровський, Дніпровський, Придонецький, Приазовський, Чорноморський, Кримський.

Екологічний стан України ускладнюється поглибленням екологічно гострих локальних ситуацій великими регіональними кризами (Чорнобильська катастрофа, великі виробничі аварії).

До стратегічних напрямків розвитку ЕТ також відносяться: активізація державної політики в сфері ЕТ (державне регулювання відносин використання, охорони, захисту і відтворення ресурсів ЕТ); аналіз існуючих і прогнозування основних показників розвитку ЕТ у коротко-, середньо- і довгостроковій перспективі; розробка територіальної організаційної стратегії, спрямованої на розвиток індустрії ЕТ спочатку на уже вивчених і відомих територіях з перспективою подальшого виходу на усі віддалені ділянки, що є потенціалом ЕТ; підвищення ролі ЗТ у розвитку ЕТ; збереження біологічної і ландшафтної різноманітності в країні; реформування організаційної структури і створення нового економічного механізму управління ЕТ; створення нормативно-правової бази розвитку ЕТ, яка би відповідала світовому досвіду і практиці; формування механізмів економічного стимулювання розвитку внутрішнього й іноземного туризму, залучення інвестицій у цю сферу; уведення твердої системи сертифікації і ліцензування туристської діяльності з метою підвищення якості послуг; створення сприятливих умов для кооперації туристичних, банківських структур, транспортних, готельних і страхових компаній з метою формування високотехнологічного туристського обслуговування і розвитку матеріально-технічної бази галузі; розробка (у рамках системи загального туризму) програми підготовки кадрів для галузі ЕТ в Україні; розвиток галузевої науки, освіти і виховання; участь громадськості в прийнятті значимих рішень в області ЕТ; забезпечення

соціальної спрямованості ЕТ, особливе відродження державних, обласних і міських центрів дитячого і юнацького туризму.

Фундаментальні наукові дослідження необхідні для рішення наступних задач: 1) розробки всеукраїнської і регіональної програм (схем) розвитку ЕТ; 2) проведення комплексу базових досліджень потенціалу ЕТ країни і створення „Кадастру ресурсів екологічного туризму”; 3) розробки проектної і містобудівної документації, або забезпечити використання природних і історико-культурних об'єктів, які відповідали б вимогам існуючого законодавства; 4) підготовки необхідних методичних матеріалів по розвитку ЕТ; 5) розробки інформативної системи статистичної звітності; 6) розробки методології і методики оцінки ефективності інвестиційних проектів у сфері ЕТ; 7) аналізу і прогнозування кон'юнктури ринку ЕТ; 8) забезпечення довгострокового планування розвитку галузі; 9) територіальної організації ЕТ у цілому по країні і проектних розробках по освоєнню окремих регіонів; 10) розробки наукових основ комп'ютеризації й інформатизації галузі.

Прикладні наукові дослідження повинні бути зосереджені на наступних напрямках: 1) оцінка ресурсного потенціалу і придатності території для розвитку ЕТ з урахуванням його видів і сезонності; 2) вивчення впливу ЕТ на формування господарського комплексу територій; 3) проведення моніторингових досліджень по вивченню впливу ЕТ на стан природних і історико-культурних територій і об'єктів; 4) розробка наукових основ маркетингу в ЕТ; 5) складання спеціальних навчальних програм підготовки кваліфікованих фахівців галузі.

Рішення задач кадрового забезпечення галузі ЕТ включає: визначення потреби в кадрах фахівців; визначення переліку професій, необхідних ЕТ і відповідних їм навчальних спеціальностей (спеціалізацій); розробку навчальних планів, програм дисциплін і методичних посібників; сприяння у формуванні мережі спеціалізованих навчальних закладів і підготовці кадрів викладачів.

На думку міжнародних експертів, країни Причорномор'я можна розглядати як нові ринки, що формуються, для розвитку ЕТ. ЕТ в Азово-Чорноморському регіоні надає прекрасні можливості по наступних напрямках: 1) забезпечення прямих вигод у виді альтернативних доходів, підприємництво і зайнятість, а також непрямих вигод як, наприклад, розвиток інфраструктури, охорони здоров'я й утворення співтовариств, що проживають на екотуристських об'єктах і в сільських районах; 2) диверсифікованість туристської пропозиції з метою зменшення навантаження на традиційні і найчастіше, перевантажені туристські центри, забезпечуючи при цьому більш рівномірне (у географічному і соціальному планах) розподілення вигод від розвитку туризму; 3) надання туристам можливостей спілкування і знайомства з унікальними

природними куточками і культурами; 4) надання реальних організаційних і економічних інструментів для захисту ЗТ і інших природних територій.

Постановою Кабінету Міністрів України від 23.10.1995 р. №935 „Про заходи для охорони водно-болотних угідь, що мають міжнародне значення” затверджено новий перелік водно-болотних угідь (ВБУ) міжнародного значення в складі 22 водно-болотних угідь загальною площею близько 650 тис. га. У перелік ВБУ на той період увійшли: 1) затока Сиваш Азовського моря, включаючи Азово-Сиваське державне заповідно-мисливське господарство; 2) Каркінітська затока Чорного моря, включаючи Кримське державне заповідно-мисливське господарство; 3) Дунайські плавні, Ягорлицька і Тендровська затоки Чорного моря, включаючи Чорноморський державний заповідник.

Цінності природного середовища і культури в зоні ВБУ є головними рушійними факторами ЕТ. Органічне сполучення в екологічних турах природної і культурно-історичної складових із включенням в обслуговування туристів національних звичаїв і обрядів, забезпечить їхню популярність і інтерес у місцевих туристів і гостей України.

Запитання для самоконтролю.

1. Які основні передумови розвитку екотуризму існують в Україні?
2. Які існують стратегічні основи розвитку екотуризму?
3. Які існують державні інструменти стратегії розвитку туризму?
4. Чому екотуризм досі не приносить очікуваного прибутку в Україні?
5. Які існують принципи наукового забезпечення екотуризму?
6. Які є шляхи удосконалювання системи підготовки кадрів для екотуризму?
7. Які існують передумови для розвитку екотуризму в Азово-Чорноморському регіоні України?
8. Чому водно-болотні угіддя Азово-Чорноморського регіону України вважаються унікальними ресурсами для розвитку екотуризму?

3 ПЕРЕЛІК ТЕМ І ЗМІСТ СЕМІНАРСЬКИХ ЗАНЯТЬ

1. Основні поняття екологічного туризму та рекреаційної географії

Відпочинок, рекреація, туризм, екотуризм. Еволюція понять і визначення екологічний туризм. Територіально – рекреаційні системи, їх функціональна типологія.

Рекомендована література [1 -5, 7 – 10, 12, 15, 37, 38 та ін.].

2. Геліотерапія

Основний діючий фактор. Ультрафіолетова радіація (УФР), механізм впливу на організм людини. Види сонячних ванн, режими їх дозування. ротипоказання до застосування геліотерапії. Аеротерапія, види. Фізіологічна дія. Дозування повітряних ванн. Медичні показання до використання повітряних ванн. Таласотерапія, фізіологічні дія на організм людини. Механічний та хімічний вплив води на організм людини. Методика купань.

Рекомендована література [1 -5, 7 – 10, 12, 15, 37, 38 та ін.].

3. Екосистеми і ресурси екологічного туризму. Наслідки рекреаційно – туристичної діяльності

Класифікація подорожей. Принципи класифікації туризму. Агротуризм і зелений туризм. Екологічний туризм. Вплив екотуризму на рослинність. Вплив екотуризму на тварин. Шляхи рішення проблеми перенасичення. Оцінка пропускнуго потенціалу

Рекомендована література [1 -5, 7 – 10, 12, 15, 37, 38 та ін.].

4. Маркетинг та стратегічні напрямки розвитку екотуризму. Роль громадськості у розвитку екологічного туризму

Передумови для організації і виконання екотурів. Місцеві і регіональні фактори залучення туристів. Існуючі і потенційні ринки. Визначення цільових груп. Стандарти якості туристських об'єктів. Методи організації і керування екотуризмом. Роль інформації і реклами в розвитку екотуризму. Роль громадськості в розвитку екологічного туризму. Залучення й участь місцевих співтовариств у екотуристичному процесі. Шляхи залучення територіальних громад у розвиток екотуризму. Роль неурядової організації в розвитку екотуризму. Програми ознайомлення з цінностями туризму. Керування процесами впливу на навколишнє середовище, суспільство й економіку.

Рекомендована література [1 -5, 7 – 10, 12, 15, 37, 38 та ін.].

ПЕРЕЛІК ПОСИЛАНЬ

1. Закон України „Про курорти” //Відомості Верховної Ради України від 15.12.2000 р., № 50
2. Постанова Кабінету Міністрів України від 26 липня 2001 р № 872 „Про затвердження Порядку створення і ведення Державного

- кадастру природних лікувальних ресурсів // Офіційний вісник України від 17.08.2001 – 2001 р., № 31.
3. Наказ МОЗ України від від 02.06.2003 № 243 „Порядок здійснення медико-біологічної оцінки якості та цінності природних лікувальних ресурсів, визначення методів їх використання”, зареєстровано в Мінюсті України 29.08.2003, № 752/8073.
 4. Мінеральні води України / За ред. Е.О. Колесника, К.Д. Бабова,- К.: Купріянова, 2005. – 576 с.
 5. Никипелова Е.М. Антропогенное воздействие тяжелых металлов на грязевые месторождения и методы их определения. – К.: Об-во «Знание» УкрССР, 1990. – 19 с.
 6. Використання кліматичних факторів в комплексі санаторно-курортного лікування / За ред. Л.І. Фісенко. – К.: Купріянова, 2005. – 256 с.
 7. Курортні ресурси України / За ред. М.В. Лободи. – К.: Тамед, 1999. –
 8. Основи курортології / За ред. М.В. Лободи, Е.О. Колесника. – К.: Купріянова, 2003
 9. Минеральные воды Украины (фасованные лечебные и лечебно-столовые) Справочник под ред. проф. Бабова К.Д., проф. Лободы М.В., в.н.с. Никипеловой Е.М., изд. второе, прераб. и дополн., Дрогобыч: спец. вид. «Юнеско-соціо», 2003. – 114 с.
 10. Маломинерализованные хлоридные натриевые воды Украины / Под общ. ред. К.Д. Бабова, М.В. Лободы, Э.А. Колесника, Е.М. Никипеловой. – Одесса, 2002. – 184 с.
 11. ДСТУ 878-93 „Води мінеральні питні. Технічні умови”
 12. ГСТУ 42.10-02-96 „Води мінеральні лікувальні. Технічні умови”
 13. Бабов К.Д. и др. Мониторинг качества минеральных природных столовых вод как важная гигиеническая проблема // Екологія довкілля та безпека життєдіяльності. – 2005. - № (26). – С. 52-57.
 14. Курорология и физиотерапия // в 2-х томах, М.: Медицина, 1985.
 15. Зуев Е.Т., Фомин Г.С. Питьевая минеральная вода. Требования мировых и европейских стандартов к качеству и безопасности. М.: «Протектор», 2003.- 320 с.
 16. Теоретические основы рекреационной географии. –М.: Наука, 1975.
 17. Царфис П. Г. География природных лечебных богатств. –М.: 1986.
 18. Бокша В.Г., Богуцкий Б. В. Медицинская климатология и климатотерапия. – К.: Здоров'я .- 1980.-262 с.
 19. Ващенко Н.П. Проблеми розвитку туризму в національних природних парках України // Заповідна справа в Україні на межі тисячоліть. – Канів, 1999. - С. 84-187.
 20. Закон України „Про туризм” (1995, №324/95-ВР); Про внесення змін до Закону України „Про туризм” від 18.11.2003 №1282-IV.

21. Гетьман В.І. Сталий розвиток екотуризму на природно-заповідних територіях чорноморського регіону України. // Устойчивое развитие туризма на Черноморском побережье. – Одесса: ОЦНТИ, 2001. – С.241 - 247
22. Моралева Н., Ледовских Е. Экологический туризм в России // Охрана дикой природы. - №3 (22).- 2001. - С. 30-34.
23. Ердавлетов С.Р. География туризма: история, теория, методы, практика. – Алма-Ата, 2000. – 336 с.
24. Занина А.В., Копнов В.А., Прудникова Л.Ю. Экологический туризм: принципы проектирования тура. – Технологии качества жизни. – 2000. – Т.№1. С. 29-32.
25. Топчиев А.Г., Циньшен Ван. Устойчивый туризм и эcotуризм: тенденция и проблемы развития. Мат. Межд. симпозиума “Устойчивое развитие туризма на Черноморском побережье”. - Одесса: ОЦНТЭПИ, 2003. - С. 241-249.
26. Сафранов Т.А., Полетаева Л.Н. Экологические аспекты использования оздоровительно-рекреационного потенциала. - Мат. Межд. симпозиума “Устойчивое развитие туризма на Черноморском побережье”. - Одесса: ОЦНТЭИ, 2001. – С. 112-126.
27. Сафранов Т.А. Проблема экологизации туристической деятельности. Мат. Межд. симпозиума “Устойчивое развитие туризма на Черноморском побережье”. - Одесса: ОЦНТЭПИ, 2003. – С. 226-230.
28. Русева К.И., Русев И.Т., Русева Т.Д. Состояние и перспективы развития экологического туризма в Одесской области // Устойчивое развитие туризма на Черноморском побережье: сборник материалов симпозиума. – Одесса: ОЦНТЭИ, 2002. – С. 169-171.
29. Русев И.Т., Русева Т.Д. Концепция развития экологического туризма в Украинском Причерноморье // Устойчивое развитие туризма на Черноморском побережье. – Одесса: ОЦНТЭИ, 2001. – С. 85-101
30. Лисецький А.С. Модель трансформації сільського господарства в причорноморській зоні. – Київ, 2000. – 61 с.
31. Левкин Е.В. Развитие туризма как механизма повышения доходов и обеспечения занятости населения, проживающего в национальных парках России // Бюллетень «Заповедники и национальные парки». – 2000. - №31. - С.22-25.
32. Борейко В.Е. Пути и методы природоохранной работы. – Киев, 2002. – 240 с.
33. Русев И.Т. Дельта Днестра. – Одесса. – Астропринт. –2003. - 740 с
34. Дроздов А.В. Эcotуризм: определения, принципы, признаки, формы // Актуальные проблемы туризма`99. Перспективы развития туризма в южном Подмоскowie. - Сборник докладов и тезисов сообщений

- научно-практической конференции, 27 апреля 1999 года. - М., 1999. - С. 32 – 41.
35. Русев И.Т., Русева Т.Д. Экологическое образование и просвещение на экологических тропах // Устойчивое развитие туризма на Черноморском побережье: сборник материалов симпозиума. – Одесса: ОЦНТЭИ, 2002. – С.165-169.
36. Костюшин В.А. Воздействие рекреации на живую природу. // НэцУ, Институт зоологии им. И.И. Шмальгаузена. - Киев, 1997. – 41 с.
37. Эйтингтон А.И. Экологический туризм. – М: «Турист», 2001. – 137 с.
38. Сальська М.П., Худо В.В., Цибух В.І. Основи туристичного бізнесу: Навчальний посібник. – Київ: Центр навчальної літератури, 2004. – 272 с.
39. Національна доповідь України про гармонізацію життєдіяльності суспільства в навколишньому природному середовищі. Спеціальне видання до 5-ої Загальноєвропейської конференції міністрів навколишнього середовища “Навколишнє середовище для Європи”. – Київ, 2003.
40. Ситник К.М., Андрієнко Т.Л. Екологічний туризм – проблеми та перспективи // Устойчивое развитие туризма на Черноморском побережье. – Одеса: ОЦНТЭИ, 2002. - С.428-430.

МЕТОДИЧНІ ВКАЗІВКИ

до семінарських занять

з дисципліни “Екологічні аспекти рекреаційно – туристичної діяльності”

Напрямок підготовки – Екологія та охорона навколишнього середовища

Спеціалізація - Екологія рекреаційного та курортного господарства

Укладачі: доц., к.г.н. Ільїна В.Г.

Підписано до друку
Ум. друк. арк.

Формат
Тираж

Папір офсетний
Зам. №

Видавництво та друкарня „ТЕС” (Свідоцтво ДК № 771)
Одеса Канатна 81/2
Тел. 42-90-98

Одеський державний екологічний університет
65016 м. Одеса вил. Львівська, 15
